УДК 159.942:355.48:159.9.072

Геннадій Міськов,
аспірант
https://orcid.org/0000-0002-4135-8880
Web of Science ResearcherID G-6504-2019
ittek@ukr.net

Gennadiy Miskov,
Postgraduate

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the NAES of Ukraine,
Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ВИМІРЮВАННЯ БАЗОВИХ ЕМОЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ: КРОКИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

MEASURING BASIC EMOTIONAL REACTIONS DURING WAR: STEPS OF AN EMPIRICAL STUDY

Анотація. Найвразливіше населення у всьому світі – це діти, особливо коли існує реальна загроза повітряних тривог, небезпек під час війни. Серед базових емоційних реакцій на такі жахливі події в українському сьогоденні тривожність і страхи характеризуються захисною природою і особливостями. Вивчення специфіки тривожності і страхів у дітей з особливими освітніми потребами здійснюються з урахуванням теорій соціальної психології воєнного часу, балансу сил, психології стресу, травм війни, реалістичності, раціонального вибору та ін., з включенням їхнього впливу на розвиток особистості, реакції на фрустраційні

ситуації, впливу на мотивацію поведінки у призмі концепції екологічного емоційного благополуччя. За таких умов *тривожність* визначаємо як схильність до переживання емоційного хвилювання в ситуаціях невизначеної загрози, *страх* – інтенсивна негативна емоція у зв'язку з небезпекою (уявною чи реальною). Такі стани у вразливої дитячої когорти з особливими потребами набуваються і мають свою специфіку і особливості (категорійну, вікову, гендерну та ін.). Важливо, щоб в умовах війни ці стани не набули патологічних ознак, вчасно діагностувалися, пропрацьовувалися, особливо у найвразливішої категорії населення. *Мета* – ознайомлення з першими етапами констатувального дослідження (підготовчий, дослідницький) з конкретизацією окремих методик дослідження тривожності і страхів у дітей з особливими потребами. Процес констатувального етапу дослідження охоплює організаційні, емпіричні *методи* й *методи* обробки даних, а також інтерпретаційний метод виявлення структурних елементів діагностичної методики. *Висновки*. Представлено приклад діагностичної методики для дітей 3–5 років (україномовна версія) на основі опитувальника наставника за основними характеристиками SCAS (Susan H. Spence, 1998), які визначають симптоми тривожності. Визначено діагностичні критерії загальної тривожності й страхів за фізіологічними, емоційно-поведінковими, когнітивними реакціями. Складено «Узагальнену мапу страхів дітей з особливими потребами під час війни» з урахуванням: типу страху (фізичний, соціальний, екзистенційний), рівня його прояву (інтенсивність, частота), соціального фону (стан родини, досвід переселення, наявність підтримки) тощо. Констатовано, що своєчасна діагностика, підтримка безпечного середовища та залучення родини потребує вчасної психодіагностики фахівців, адаптивних втручань, психоедукації, що є критичними чинниками зниження психоемоційного функціонування у дітей, задоволення їхніх потреб у безпеці.

Ключові слова: особливі потреби, мапа тривожності і страхів, критерії, дослідження, методика, діти.

Abstract. The most vulnerable population worldwide is children, especially when there is a real threat of air raids and dangers during war. Among the basic emotional reactions to such distressing events in contemporary Ukraine, anxiety and fear are characterized by their protective nature and distinctive features.

The study of the specifics of anxiety and fears in children with special educational needs is conducted considering theories of wartime social psychology, balance of power, stress psychology, war trauma, and realism, encompassing their impact on personality development, frustration situations, and behavior motivation through the lens of the concept of environmental emotional well-being. Under such circumstances, anxiety is defined as a tendency to experience emotional distress in situations of uncertain threat. Fear is understood as an intense negative emotion associated with

danger (whether real or imagined). In the vulnerable cohort of children with special needs, these states are acquired and have their own particularity and features (categorical, age-related, gender-specific, etc.). It is critical to prevent these states from developing pathological signs under wartime conditions, especially in children with special needs. The *objective* of the study is to outline the initial stages of a fact-finding study (preparatory and exploratory phases) with a focus on specific *methods* for examining anxiety and fears in children with special needs.

The process of the fact-finding phase of the study includes organizational, empirical, and data processing *methods*, as well as interpretative *methods* for identifying structural elements of diagnostic methodologies. Conclusions. An example of a diagnostic methodology for children aged 3-5 years (Ukrainian version) based on the mentors questionnaire aligned with the main characteristics of SCAS (Susan H. Spence, 1998) is presented, revealing symptoms of anxiety. The diagnostic criteria for anxiety and fears are outlined based on physiological, emotional-behavioral, and cognitive reactions. A Generalized Map of Fears of Children with Special Needs During the War; was compiled, considering the type of fear (physical, social, existential), the level of its manifestation (intensity, frequency), and social background (family status, experience of displacement, availability of support), etc. It is stated that timely diagnosis, support of a safe environment and family involvement require timely psychodiagnosis by specialists, adaptive interventions, psychoeducation, which are critical factors in reducing childrens psycho-emotional functioning and meeting their safety needs.

Key words: special needs, anxiety and fear map, criteria, research, methodology, children.

Актуальність. Тривожність і страх – це базові емоційні реакції, які мають захисну природу, несуть загрозу психоемоційній стабільності особистості [1], є центром уваги у дзеркалах різних теорій соціальної психології воєнного часу, психології стресу, травм війни, реалістичності, балансу сил, раціонального вибору та ін. Такі два взаємопов’язані емоційні стани в ситуаціях загрози, незабезпечення базових потреб, небезпеки, вибухів, повітряних тривог набуваються у різноманітних характеристиках і особливостях з патологічними ознаками, особливо у дітей з особливими потребами [2]. Психоемоційна стабільність особистості, батьківський дистрес також є предикторами переживання, впливають на емоційне хвилювання, страхи, розвиток травмівної поведінки.

Тривожність визначається як схильність до переживання емоційного хвилювання в ситуаціях загрози. Страх – інтенсивна негативна емоція, що виникає через небезпеки (реальну чи уявну) [3].

В умовах війни ці стани набувають патологічних ознак. Хоча звичайні страхи мають вікову динаміку: наприклад, у дітей до 6 місяців – страх втрати опори, у 3-річних – темрява та розлука з батьками, у 7–10 років – страх смерті, самотності, монстрів. Підлітки 12–14 років переживають страх соціальної неприйнятності, невдач у навчанні, сексуальних труднощів тощо [4–6]. Досвід сприятливих наставницько-дитячих стосунків протягом перших років життя є вирішальним для психологічного, соціального та особистісного розвитку дитини впродовж усього життя [7].

Основа психічного здоров'я зростаючої особистості будується на консолідації почуття екзистенційної безпеки, здатності розв'язувати складні проблеми, такі як процес виживання, формування первинних стосунків. Утім, у дітей з особливими потребами (ОП) ці страхи мають інший рівень інтенсивності й специфіки [8–10]. Так, на тлі нейропсихологічних порушень або сенсорних обмежень зростає ризик порушення адаптації до стресогенних чинників. Серед найпоширеніших сучасних травмівних страхів: повітряна тривога, темрява, відсутність рідних поруч, гучні звуки, ізоляція. Важливо, щоб їхній вплив на мотиви поведінки, розвиток особистості вчасно діагностувався і був під пильним оком фахівців, отримав вчасну соціально-психологічну допомогу.

Мета дослідження: ознайомлення з першими етапами констатувального дослідження (підготовчий, дослідницький) з конкретизацією окремих методик дослідження тривожності і страхів у дітей з особливими потребами.

Методи: організаційні, емпіричні методи й методи обробки даних, а також інтерпретаційний метод виявлення структурних елементів діагностичної методики.

Огляд літературних джерел. У сучасних дослідженнях існують різні підходи до оперування та вимірювання тривожних симптомів, виявлених страхів. Вчені оцінюють «тривогу, тривожність» як складову емоційних проблем (Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E., 1970; Eldik et al., 2005; Konuk

et al., 2006; Remine & Brown, 2010; Vogel-Walcutt et al., 2011; Theunissen et al., 2015; Johnco, C., Knight, A., Tadic, D., & Wuthrich, V. M., 2015), з урахуванням страхів (Li & Prevatt, 2010 та ін.), що може впливати на особливості психічного здоров'я [11–13]. Hudson, Dodd, & Bovopoulos, 2011; Lieb et al., 2000; Rapee, 2014, та інші досліджували психологічний дистрес батьків, який у багатьох випадках може бути причиною тривоги у дітей, чинником ризику у розвитку нетипових страхів. Rapee et al., 2009, визначав причини тривоги у дітей і встановив її негативний вплив на стосунки з ровесниками. Тривога розлуки, соціальна і генералізована тривожність стали предметом досліджень австралійських науковців (Nauta et al., 2004; Spence et al., 2001; Long, J., Attuquayefio, T., & Hudson, J. L., 2021 та ін.), котрі представили стандартизовані показники тривожності і страхів з використанням вікових та гендерних характеристик. Не менш значущим є досвід українських науковців (Leshchii, N. P., Pakhomova, N. G., Baranet, I. V., Kulbida, S. V., Yanovskaya, T. A., Sheremet, M. K., Suprun, M. O., 2021; Velykodna, M., Deputatov, V., Horbachova, O., Miroshnyk, Z., Mishaka, N., 2023; Дігтенко М., 2024; Клименко В. А., 2024; Прохоренко Л. І., 2022, 2023, 2024 та ін.) [8, 14–16]. Нині сучасна діагностична база має різноманітні методики, опитувальники з повними (скороченими) шкалами тривожності, страхів, стресу, депресії, фізіологічного збудження (гальмування) та ін. (Long, J., Attuquayefio, T., & Hudson, J. L., 2021; Lovibond &Lovibond, 1995; Henry & Crawford, 2005) для різних вікових категорій [17]. Діти зі зниженим слухом (типовим слухом) можуть діагностуватися за опитувальником симптомів дитини (Gadow & Sprafkin, 1994), шкалою соціальної тривожності (Li, H., & Prevatt, F., 2010; Theunissen et al., 2012), що дозволяє виявляти більше симптомів тривоги, ніж у типово слухових дітей за «генералізованим тривожним розладом», що може свідчити про підвищений ризик розвитку проблем із психічним здоров'ям, сильнішими симптомами тривоги, пов'язаними з відомими чинниками ризику (дистреси у батьків, вік виявлення, раннє втручання, підбір пристрою, тип слухового апарату, проблеми з однолітками). Відмінності у розвитку глухої дитини можуть бути причиною такого дефіциту, інформаційна взаємодія (Marschark, 2018; Matson, 2017) може бути обмеженою і якість придбання соціальних моделей може бути зниженою.

Різноаспектний огляд літературних джерел свідчить про важливість вивчення тривоги і страхів у соціальному, емоційному розвитку особистості дитини з ОП, дає змогу зрозуміти, як науковці ставляться до цієї проблематики, подають інформацію за напрямами теорій зі встановленням закономірностей і особливостей процесу під час народження з продовженням у розвитку. Унікальна закономірність соціального та емоційного розвитку дітей з ОП може спричинити як серйозні соціальні виклики, так і посилення психологічних негараздів, пов'язана з низкою інших негативних соціально-емоційних результатів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження є частиною констатувального етапу експерименту і складалося з трьох етапів: підготовчий, дослідницький та обробний. Процедура дослідження охоплювала організаційні, емпіричні та методи обробки даних, а також інтерпретаційний метод виявлення структурних елементів.

У дослідженні використовувався комплекс валідних психодіагностичних інструментів методик State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger, Gorsuch & Lushene, 1970) [11], спостереження за поведінкою й фізіологічними реакціями (Velykodna et al., 2023) [18], Шкала тривожності дітей (Spence Children's Anxiety Scale, SCAS; Susan H. Spence, 1998) для оцінки симптомів тривожності у дітей віком від 3 до 6, від 8 до 15 років та ін.

Для психологічного тестування вікова класифікація дітей та підлітків з особливими потребами вибудована з урахуванням вікових норм психіки, мовлення, когнітивних і соціально-емоційних навичок, специфіки і особливостей розвитку можливостей і здібностей. У статті представлено побіжно лише окремі, зокрема, оцінка емоційного стану батьків (опікунів) проводилася за методикою «Самооцінка емоційних станів» («Self-assessment of emotional states» A. Wessman, D. Ricks, 1966) у версії українських психологів (Griniova & Tereshchenko, 2015) [19, 4, 6].

Чітка, проста у використанні, адаптована методика для дорослих (батьків, опікунів) з метою самостійного оцінювання свого емоційного стану загалом за певний період часу з урахуванням ступеню втомленості.

Структура: шкали (протилежні різнополюсні стани у вираженні плюса чи мінуса, як от: спокій – тривога; повний запас сил – суцільна втома та ін.; піднесеність – пригніченість, спустошеність; втрата впевненості – поява впевненості; обмеженість у можливостях – поява ресурсу можливостей та ін.). Усі чотири шкали (А, Б, В, Г) відображають актуальний стан респондентів батьківської (опікунської) когорти у наборах тверджень за 10-бальною шкалою, де номер вибраного твердження за самооцінюванням, його зміст відповідатимуть найточніше реальному поточному емоційному стану).

Бланк методики «Самооцінка емоційних станів»

Ім'я: _____ Вік: _____ Дата: _____

А. **Спокій – тривожність**

10. Досить спокійн*а*/*ий*. Непохитно впевнен*а*/*ий* у собі.

9. Винятково холоднокровн*а*/*ий*, на рідкість впевнен*а*/*ий* і не хвилююся.

8. Відчуття повного благополуччя. Упевнений і відчуваю себе невимушено.

7. В цілому впевнена/ий і вільна/ий від неспокою.

6. Ніщо особливо не турбує мене. Почуваюся більш-менш невимушено.

5. Трохи стурбован*а*/*ий*, відчуваю себе скуто, трохи тривожуся.

4. Переживаю деяку заклопотаність, страх, занепокоєння або невизначеність. Знервован*а*/*ий*, хвилююся, роздратован*а/ий*.

3. Відчуваю значну невпевненість. Травмован*а*/*ий* невизначеністю. Страшно.

2. Відчуваю величезну тривожність, заклопотаність. Постійно огортає страх.

1. Абсолютно збожеволі*ла*/*в* від страху. Втрати*ла*/*в* розум. Налякан*а*/*ий* нерозв'язними питаннями-труднощами.

Б. **Енергійність – втома**

10. Порив, що не знає перешкод. Життєва сила вихлюпується через край.

9. Б'є через край життєздатність, величезна енергія, сильне прагнення до діяльності.

8. Багато енергії, сильна потреба в дії.

7. Відчуваю себе свіж*ою/им*, в запасі значна енергія.

6. Відчуваю себе досить свіж*ою/им*, в міру бадьор*ою/им*.

5. Злегка втоми*лася*/*вся*. Лінощі. Енергії не вистачає.

4. Досить втомлен*а/ий*. У запасі не дуже багато енергії.

3. Велика втома. Мляв*а/ий*. Мізерні ресурси енергії.

2. Жахливо стомлен*а*/*ий*. Майже виснажен*а*/*ий* і практично не здатн*а*/*ий* до дії.

Майже не залишилося запасів енергії.

1. Абсолютно видиха*лася*/*вся*. Нездатн*а*/*ий* навіть до самого незначного зусилля.

В. **Піднесеність – пригніченість**

10. Сильний підйом, захоплюють веселощі.

9. Збуджен*а*/*ий*, в піднесеному стані. Захопленість.

8. Збуджен*а*/*ий*, в хорошому настрої.

7. Відчуваю себе дуже добре. Життєрадісн*а*/*ий*.

6. Відчуваю себе досить добре, «в порядку».

5. Почуваюся трохи пригнічено, «так собі».

4. Настрій пригнічений і дещо сумно.

3. Пригноблен*а*/*ий* і відчуваю себе дуже пригнічено. Настрій безумовно сумний.

2. Дуже пригнічен*а*/*ий*. Відчуваю себе просто жахливо.

1. Крайня депресія і смуток. Пригнічен*а*/*ий*. Все чорно і сіро. Впевненість в собі – безпорадність.

Г. **Впевненість у собі – безпорадність**

10. Для мене немає нічого неможливого. Зможу зробити все, що захочу.

9. Відчуваю велику впевненість у собі. Впевнен*а*/*ий* у своїх звершеннях.

8. Дуже впевнен*а*/*ий* у своїх здібностях.

7. Відчуваю, що моїх здібностей достатньо й мої перспективи хороші.

6. Почуваю себе доволі компетентним.

5. Відчуваю, що мої вміння й здібності дещо обмежені.

4. Почуваю себе доволі нездібним.

3. Пригнічен*а*/*ий* своєю слабкістю й нестатком здібностей.

2. Почуваю себе жалюгідним і нещасним. Втомився від своєї некомпетентності.

1. Давить почуття слабкості й марності зусиль. У мене нічого не виходить. [6]

Прикладом інших двох опитувальників є адаптована україномовна методика для різних вікових груп (табл. 1) за основними характеристиками SCAS, які визначають симптоми тривожності.

Мета – діагностика загальної тривожності і страхів із матриці тверджень за 28 (38) пунктами, що відповідають різним типам тривожних розладів і страхів: (сепараційна тривожність, соціальна фобія, обсесивно-імпульсивний розлад, панічні атаки та агорафобія, страхи (фізичних ушкоджень), генералізована тривожність).

Таблиця 1. Вікові групи і пропоновані варіанти SCAS

вік	**опитувальник**	**кількість питань**	**уточнення**
3–5(6)	SCAS-P дошкілля	до 26 до 38	модифікована коротка версія для наставників (батьків, опікунів, вихователів)*
6–8	SCAS-C школа	до 26	проста мова*
8–14	SCAS-C повна	44	стандартна версія

*Усі важкі терміни (батьки, урок, клас, контрольна) замінено на нейтральні або відповідні для вікової категорії. Наприклад, термін «мама/тато» використовуємо замість «батьки» для ближчого контакту. Вислови простими реченнями спрощено до рівня сприйняття дітей 3–6 років. Деякі зменшувально-

пестливі фрази з лагідними звертаннями подаємо у дитячій формі для кращого розуміння і уважного ставлення.

SCAS-1 – Батьківський бланк для дошкільнят (3–6 років)

Інструкція: Шановні батьки! Нижче наведено які описують можливу поведінку дитини.

Оцініть, наскільки часто кожне твердження відповідає вашій дитині, використовуючи шкалу: 0 – Ніколи 1 – Іноді 2 – Часто 3 – Завжди. Будь ласка, поставте позначку (☑) у відповідному стовпчику.

Ім'я дитини: _____ Вік: _____ Дата: _____

№	Висловлення	0	1	2	3
1	Моя дитина боїться темряви.	☐	☐	☐	☐
2	Моя дитина легко лякається.	☐	☐	☐	☐
3	Моя дитина уникає розлуки з батьками.	☐	☐	☐	☐
4	Моя дитина сильно засмучується, коли я йду з дому.	☐	☐	☐	☐
5	Моя дитина боїться залишатися без мене або іншого дорослого.	☐	☐	☐	☐
6	Моя дитина засмучується, коли не знає, де я знаходжусь.	☐	☐	☐	☐
7	Моя дитина відмовляється залишатися в дитячому садку або в когось іншого.	☐	☐	☐	☐
8	Моя дитина засмучується, коли їй треба щось сказати чужій людині.	☐	☐	☐	☐
9	Моя дитина не хоче гратися з іншими дітьми.	☐	☐	☐	☐

10	Моя дитина тривожиться, коли бачить нових людей.	☐	☐	☐	☐
11	Моя дитина соромиться говорити при інших.	☐	☐	☐	☐
12	Моя дитина скаржиться на біль у животі, коли розчарована чи засмучена.	☐	☐	☐	☐
13	Моя дитина скаржиться на головний біль, коли нервує.	☐	☐	☐	☐
14	Моя дитина часто плаче без очевидної причини.	☐	☐	☐	☐
15	Моя дитина виглядає сумною або пригніченою.	☐	☐	☐	☐
16	Моя дитина часто сумує без причини.	☐	☐	☐	☐
17	Моя дитина часто виглядає втомленою або млявою.	☐	☐	☐	☐
18	Моя дитина часто боїться, що трапиться щось погане.	☐	☐	☐	☐
19	Моя дитина здається надто серйозною або напруженою.	☐	☐	☐	☐
20	Моя дитина наполегливо повторює ті самі дії знову і знову.	☐	☐	☐	☐
21	Моя дитина дуже хвилюється через незначні речі.	☐	☐	☐	☐
22	Моя дитина дуже охайна і не любить бруд.	☐	☐	☐	☐
23	Моя дитина тривожиться, коли не все «ідеально».	☐	☐	☐	☐
24	Моя дитина боїться певних тварин (наприклад, собак, павуків).	☐	☐	☐	☐
25	Моя дитина боїться гучних звуків (наприклад, пилосос, феєрверки).	☐	☐	☐	☐

26	Моя дитина нервує в незнайомому місці.	☐	☐	☐	☐
27	Моя дитина має складнощі із засинанням без допомоги.	☐	☐	☐	☐
28	Моя дитина прокидається вночі і кличе мене.	☐	☐	☐	☐

SCAS 2 – Бланк дитячої версії для дитячого садка (3–6 років).

Інструкція для дитини (через наставника):

Зараз ми будемо читати речення. Скажи, будь ласка, чи трапляється це з тобою: ніколи, іноді, часто чи завжди. Тут немає правильних чи неправильних відповідей – просто відповідай, як у тебе насправді.

Формат відповіді: 4-бальна шкала від «ніколи» до «завжди».

Оцінювання:

😊 Ніколи (0)	😐 Іноді (1)	🙁 Часто (2)	☹ Завжди (3)
Зовсім не так	Іноді так буває	Часто так буває	Майже завжди так

Познач галочкою (☑) той смайлик, який підходить найбільше.

Ім’я дитини: _____ Вік: _____ Дата: _____

№	Як ти себе почуваєш?	😊	😐	🙁 ☹
1	Я часто хвилююся через різні речі.	☐	☐	☐ ☐
2	Мені страшно, коли темно.	☐	☐	☐ ☐
3	Коли щось хвилює, в мене крутить живіт.	☐	☐	☐ ☐

4	Я боюся без причини.	☐	☐	☐ ☐
5	Мені страшно залишатися вдома без мами чи тата.	☐	☐	☐ ☐
6	Я боюся контрольних або ігор, де перевіряють.	☐	☐	☐ ☐
7	Я боюся йти до туалету, коли вдома нікого нема.	☐	☐	☐ ☐
8	Мені страшно без мами або тата.	☐	☐	☐ ☐
9	Мені страшно щось говорити при інших дітях.	☐	☐	☐ ☐
10	Я боюся, що з рідними щось станеться.	☐	☐	☐ ☐
11	Я не хочу відповідати, коли мене питають.	☐	☐	☐ ☐
12	Я часто сумую.	☐	☐	☐ ☐
13	Я боюся, що мама або тато зникнуть.	☐	☐	☐ ☐
14	Коли хвилююся – важко дихати.	☐	☐	☐ ☐
15	Мені важко знайомитися з іншими дітьми.	☐	☐	☐ ☐
16	Мене лякає гроза або сильний вітер.	☐	☐	☐ ☐

17	Коли хвилююся – серце б’ється швидко.	☐	☐	☐ ☐
18	Я боюся йти в садочок.	☐	☐	☐ ☐
19	Я боюся мікробів або бруду.	☐	☐	☐ ☐
20	Я часто думаю про страшне.	☐	☐	☐ ☐
21	Коли хвилююся – паморочиться голова.	☐	☐	☐ ☐
22	Я хвилююся про те, що станеться.	☐	☐	☐ ☐
23	Мені страшно, коли багато людей.	☐	☐	☐ ☐
24	Хочу, щоб усе було правильно і чисто.	☐	☐	☐ ☐
25	Я боюся, що хтось загине.	☐	☐	☐ ☐
26	Я не хочу залишатися у когось без мами чи тата.	☐	☐	☐ ☐
27	Я боюся, що хтось буде сміятися з мене.	☐	☐	☐ ☐
28	Я панікую, коли не можу вдихнути.	☐	☐	☐ ☐
29	Я уникаю страшних речей.	☐	☐	☐ ☐

30	Я не можу заснути без мами чи тата.	☐	☐	☐ ☐
31	Я боюся показувати щось іншим.	☐	☐	☐ ☐
32	Я перевіряю по кілька разів.	☐	☐	☐ ☐
33	Мені важко зупинити тривожні думки.	☐	☐	☐ ☐
34	Я боюся, коли серце сильно б’ється.	☐	☐	☐ ☐
35	Я уникаю розмов із дорослими.	☐	☐	☐ ☐
36	Іноді мені тривожно, і я не знаю чому.	☐	☐	☐ ☐
37	Я боюся, що мені стане зле, і ніхто не допоможе.	☐	☐	☐ ☐
38	Я боюся заходити в кімнату, де багато дітей.	☐	☐	☐ ☐

Оцінка результатів двох варіантів опитувальника проводиться індивідуально для кожного респондента відповідно до ключа, де числові значення, отримані для всіх пунктів кожної шкали, збираються, і результат порівнюється з тестовими нормами загальної тривожності (генералізованої тривоги, панічного розладу, соціальної тривожності, страху розлуки, страху фізичної травми та ін.).

У добровільному дослідженні взяли участь: 41 дитина (д – 18, х – 31) віком від 3 до 12 років, 38 матерів (опікунів, вихователів) віком від 28 до 42 років. Вибірка не остаточна, дані від респондентів продовжують надходити. Деякі попередні висновки можемо зробити.

Здійснюється аналіз й оцінка характеристик страху з урахуванням рівня загальної тривожності від віку, гендеру, соціального контексту та стану безпечного середовища. Загальними прогностичними факторами емоційного стану дітей з особливими потребами були їхній інтерес, здивування, горе та страх, часто боялися власних емоційних проявів, легко виснажувалися психічно та втомлювалися.

Серед когорти діагностичних критеріїв загальної тривожності і страхів визначено:

а) фізіологічні реакції (судоми, порушення сну, соматичні скарги);

б) емоційно-поведінкові (плаксивість, страх темряви, агресія, регресивні дії та ін.);

в) когнітивні (розгубленість, труднощі концентрації, уникнення відповідальності та ін.).

На основі отриманих діагностичних матеріалів складено «Узагальнену мапу страхів дітей з особливими потребами під час війни» (рис. 1) з урахуванням: типу страху (фізичний, соціальний, екзистенційний), рівня його прояву (інтенсивність, частота), соціального фону (стан родини, досвід переселення, наявність підтримки).

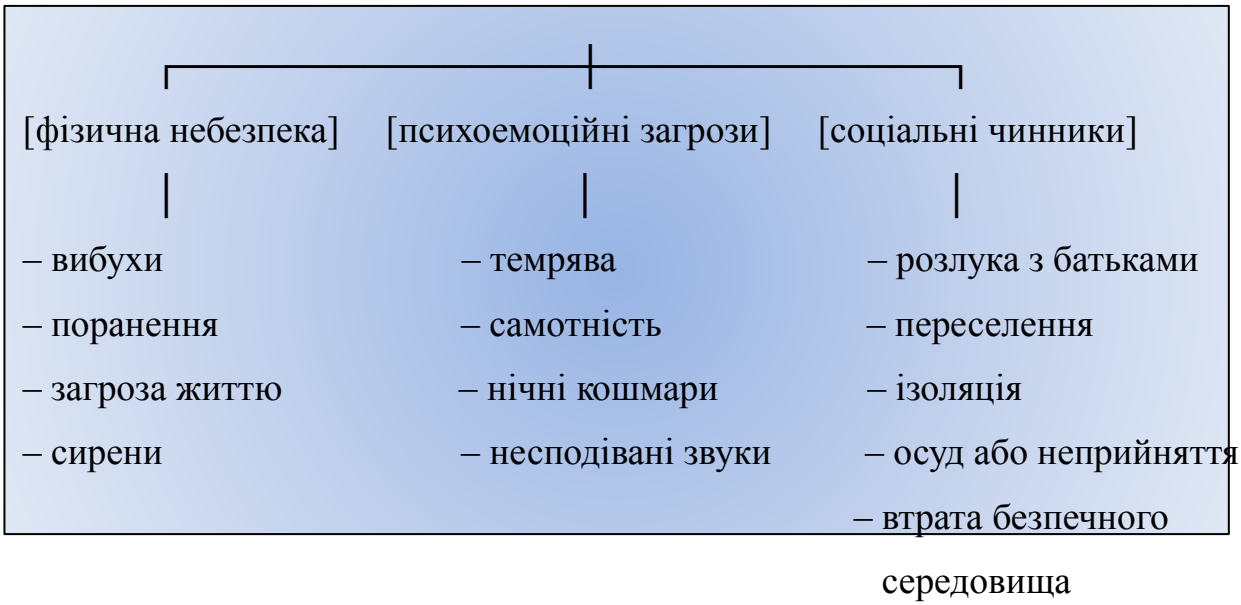

Рис. 1. Узагальнена мапа страхів дітей з ОП під час війни

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами першого етапу констатувального експерименту підібрано комплекс діагностичних методик, які дали змогу вивчити актуальні емоційні стани загальної тривожності і страхів у дітей з ОП від 3 до 12 років та дистресу їхніх батьків (опікунів). Як приклад, наведено інструкції і подано бланки трьох методик з комплексу. На основі частково зібраних матеріалів аналізується картина тривожності (у критеріях фізіологічних реакцій, емоційних поведінкових проявів, когнітивних особливостей), узагальнена мапа страхів у дітей з ОП.

Дослідженням встановлено, що в умовах війни діти з ОП демонструють підвищену чутливість до непередбачуваних подій, яка формує основу для розвитку тривалих тривожних розладів і системи страхів, які мають діагностично значущі параметри, що виявляються через соматичні, емоційні та поведінкові маркери. Помічено, що підвищений ризик розвитку невротичних станів ускладнює адаптацію в умовах війни. Своєчасна діагностика, підтримка безпечного середовища та залучення родини потребує вчасної психодіагностики фахівців, адаптивних втручань, психоедукації, що є критичними чинниками зниження психоемоційного функціонування у дітей, задоволення їхніх потреб у безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Raievska, Y., Kulbida, S., Lavlinskyy, R., & Senytsia, N. (2025). Psycho-Emotional Stability of the Individual in the Period of Societal Transformations. *Insight: the psychological dimensions of society, 13, 519–543*. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-21

2. Міськов, Г.В. (2023). Освітні потреби глухих здобувачів як соціокультурні детермінанти потреб. *Збірка тез матеріалів IX Міжнародного конгресу «Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру та війни» 25-26 жовтня 2023 року*. Київ: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. С.354-356. Режим доступу https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738579

3. Клименко, В.А. (2024). Особливості стану тривожності страхів у молоді під час військового часу. Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали 8-ї Міжнародної науково-практичної конф., 23–24 травня 2024 р. / заг. ред. О. Г.

Романовський ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2024. С. 208–210.

4. Гріньова, О.М., & Терещенко Л.А. (2015). Дитяча психодіагностика: *навчально-методичний посібник для студентів ВНЗ.* Вінниця : Нілан, 2015.

5. Токарчук, А, & Коваль, І. (2024). Підвищений рівень тривожності у дітей і підлітків свідків воєнного конфлікту: порівняльний аналіз, прогноз. 30 Вересень 2024. Режим доступу https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/540

6. Шаблевська, Т. (2023). Основні навички психосоціальної підтримки. PMGP [Інтернет]. 2023, 29 грудня [цитується 2025, 11 травня]; 8 (4). Доступ: https://l167t8fpq4ow6pae.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/426

7. Малинович, Л., Кульбіда, С., & Міськов, Г. (2023). Створення доступного мовного середовища для дошкільників: необхідність і виклики. *Особлива дитина : навчання і виховання, 112(4), 95–118*. https://doi.org/10.33189/ectu.v112i4.158

8. Прохоренко, Л. (2024). Психологія інклюзії: освіта та соціалізація дітей з особливими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання, 115(3), 7–20.* https://doi.org/10.33189/ectu.v115i3.181

9. Міськов, Г.В. (2023). Діти і війна: досвід екстреної психологічної допомоги. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2(25), 155–169.* https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/262

10. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical SocioCultural Analysis. *Postmodern Openings. Vol. 13, is. 1. P. 186–197.* DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.1/391.

11. Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., & Lushene, R.E. (1970). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (Self-Evaluation Questionnaire). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

12. Johnco, C., Knight, A., Tadic, D., & Wuthrich, V.M. (2015). Психометричні властивості Гериатричної інвентаризації тривожності (GAI) та її короткої форми (GAI-SF) у клінічній та неклінічній вибірці дорослих. Міжнародна психогеріатрія, 27(7), 1089–1097. https://doi.org/10.1017/S1041610214001586

13. Li, H., & Prevatt, F. (2010). Deaf and hard of hearing children and adolescents in China: their fears and anxieties. American Annals of the Deaf, 155, 458–466. Stable URL: https://www.jstor.org/stable/10.2307/26235084

14. Прохоренко, Л. (2024). Інклюзивність та безбар'єрність в освіті осіб з особливми потребами в умовах війни: експериментальне дослідження. *Особлива дитина: навчання і виховання, 116(4), 193–210*. https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.205

15. Дігтенко, М. (2024). Дослідження психологічного стану матерів і поведінкових особливостей дітей із синдромом дауна в умовах нестабільності. *Особлива дитина: навчання і виховання, 116(4), 230–248*. https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.207

16. Leshchii, N.P., Pakhomova, N.G., Baranet, I.V., Kulbida, S.V., Yanovskaya, T.A., Sheremet, M.K., & Suprun, M.O. (2021). Features of the physical and psycho-emotional state of children with. СВІТ МЕДИЦИНИ ТА БІОЛОГІЇ, №3(77), 2021. С.91–96. 10.26724/2079-8334-2021-3-77-91-96

17. Long, J., Attuquayefio, T., & Hudson, J. L. (2021). Factors Associated With Anxiety Symptoms in Australian Deaf or Hard of Hearing Children. The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 26(1), 13–20. is available online at: https://doi.org/10.1093/deafed/enaa035

18. Velykodna, M., Deputatov, V., Horbachova, O., Miroshnyk, Z., & Mishaka, N. (2023). Providing Inclusive Primary School Education for Children with Special Educational Needs in Wartime Ukraine: Challenges and Current Solutions. Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment, 11(2), 109–123. https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.02.5

19. Wessman A.E., & Ricks D.F. (1966). An empirical study of emotional states. *Journal of Clinical Psychology. 1966, 22(1), 131–134*.

REFERENCES

1. Raievska, Y., Kulbida, S., Lavlinskyy, R., & Senytsia, N. (2025). Psycho-emotional stability of the individual in the period of societal transformations. Insight: The Psychological Dimensions of Society, 13, 519–543. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2025-13-21 [in English].

2. Miskov, H.V. (2023). Educational needs of deaf students as sociocultural determinants of demands. In Proceedings of the IX International Congress «Education of persons with special needs in conditions of peace and war», October 25–26, 2023 (pp. 354–356). Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738579 [in Ukrainian].

3. Klymenko, V.A. (2024). Features of anxiety and fears among youth during wartime. In O. H. Romanovskyi (Ed.), Scientific school of academician Ivan Zyazyun in the works of his associates and students: Proceedings of the 8th International Scientific Conference, May 23–24, 2024 (pp. 208–210). NTU «KhPI». [in Ukrainian].

4. Hrinova, O.M., & Tereshchenko, L.A. (2015). Child psychodiagnostics: A teaching manual for university students. Nilan. [in Ukrainian].

5. Tokarchuk, A., & Koval, I. (2024). Increased anxiety levels in children and adolescents witnessing military conflict: Comparative analysis and prognosis. Psykholohiya i psykhoterepiya, 8(4). https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/540 [in Ukrainian].

6. Shablevska, T. (2023). Basic skills of psychosocial support. Psykholohiya i psykhoterepiya, 8(4). https://l167t8fpq4ow6pae.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/426 [in Ukrainian].

7. Malynovych, L., Kulbida, S., & Miskov, H. (2023). Creating an accessible language environment for preschoolers: Needs and challenges. Osoblyva dytyna: Navchannya i vykhovannya, 112(4), 95–118. https://doi.org/10.33189/ectu.v112i4.158 [in Ukrainian].

8. Prokhorenko, L. (2024). Psychology of inclusion: Education and socialization of children with special needs. Osoblyva dytyna: Navchannya i vykhovannya, 115(3), 7–20. https://doi.org/10.33189/ectu.v115i3.181 [in Ukrainian]

9. Miskov, H.V. (2023). Children and war: Experience of emergency psychological assistance. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: Shlyakhy rozbudovy, 2(25), 155–169. https://spp.org.ua/index.php/journal/article/view/262 [in Ukrainian].

10. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The natural human rights within the postmodern society: A philosophical socio-cultural analysis. Postmodern Openings, 13(1), 186–197. https://doi.org/10.18662/po/13.1/391 [in English].

11. Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E. (1970). Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (Self-Evaluation Questionnaire). Consulting Psychologists Press. [in English].

12. Johnco, C., Knight, A., Tadic, D., & Wuthrich, V. M. (2015). Psychometric properties of the Geriatric Anxiety Inventory (GAI) and its short form (GAI-SF) in clinical and nonclinical samples of older adults. International Psychogeriatrics, 27(7), 1089–1097. https://doi.org/10.1017/S1041610214001586 [in English].

13. Li, H., & Prevatt, F. (2010). Deaf and hard of hearing children and adolescents in China: Their fears and anxieties. American Annals of the Deaf, 155, 458–466. https://www.jstor.org/stable/10.2307/26235084 [in English].

14. Prokhorenko, L. (2024). Inclusiveness and accessibility in the education of persons with special needs during the war: An experimental study. Osoblyva dytyna: Navchannya i vykhovannya, 116(4), 193–210. https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.205 [in Ukrainian].

15. Dihtenko, M. (2024). Study of the psychological state of mothers and behavioral characteristics of children with Down syndrome in conditions of instability. Osoblyva dytyna: Navchannya i vykhovannya, 116(4), 230–248. https://doi.org/10.33189/ectu.v116i4.207 [in Ukrainian].

16. Leshchii, N.P., Pakhomova, N.G., Baranet, I.V., Kulbida, S.V., Yanovskaya, T.A., Sheremet, M.K., & Suprun, M.O. (2021). Features of the physical and psycho-emotional state of children with special needs. Svit Medytsyny ta Biolohii, 3(77), 91–96. https://doi.org/10.26724/2079-8334-2021-3-77-91-96 [in Ukrainian].

17. Long, J., Attuquayefio, T., & Hudson, J.L. (2021). Factors associated with anxiety symptoms in Australian deaf or hard of hearing children. The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 26(1), 13–20. https://doi.org/10.1093/deafed/enaa035 [in English].

18. Velykodna, M., Deputatov, V., Horbachova, O., Miroshnyk, Z., & Mishaka, N. (2023). Providing inclusive primary school education for children with special educational needs in wartime Ukraine: Challenges and current solutions. Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment, 11(2), 109–123. https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.02.5 [in English].

19. Wessman, A.E., & Ricks, D.F. (1966). An empirical study of emotional states. Journal of Clinical Psychology, 22(1), 131–134. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 09.05.2025

УДК 376.1:373

Ірина Орленко,
доктор філософії PhD, доцент кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти та реабілітації
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
докторант Інституту спеціальної педагогіки і
психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України
E-mail: irinaorlenko901@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-6322-0217
Researcher ID N-2205-2018

Iryna Orlenko,
Doctor of Philosophy PhD, Associate Professor of the special
department and inclusive education and rehabilitation
Southern Ukrainian National Pedagogical University
named after K.D. Ushinsky, Odesa, Ukraine,
doctoral student of the Mykola Yarmachenko Institute
of Special Pedagogy and Psychology of the National
Academy Educational of Sciences of Ukraine

Державний заклад
Південноукраїнський національний